

ԴՈՆԱՐԱ ՄԿՐՏՁԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Մ.Աբեղյանի անվան գրականության
ինստիտուտի հայցորդ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ

Դժվար է նշել օտարազգի այլ հայագետի, ով իր անձնական կյանքով և գործունեությամբ այնքան մոտ լիներ հայ ժողովրդին, նրա պատմությանն ու հոգևոր մշակույթին, որքան ակադեմիկոս Նիկողայոս Մառն էր: Նրան ճանաչում էին ոչ միայն մտավորականությունը, այլ նաև հայ բանվորն ու գյուղացին: Այժմ էլ հայ իրականության մեջ չպետք է գտնվի զարգացած որևէ մարդ, որ չգիտենա ակադեմիկոս Մառին, ծանոթ չլինի վերջինիս աշխատություններին և հայ ժողովրդին մատուցած անգնահատելի գործունեությանը: Ուստի, արդի ենք համարում ևս մեկ անգամ ընդգծել Ն. Մառի ունեցած անգնահատելի դերը հայագիտության բնագավառում:

Ն. Յա. Մառի հայագիտական գործունեությունը սկսվել է 1890 թվականից, երբ նա գործուղվել է Էջմիածնի և Սևանի մատենադարանների հայկական ձեռագրերն ուսումնասիրելու: 1891թվականին Պետերբուրգի համալսարանի հայագիտության ամբիոնի վարիչն էր: Պատկանյանի մահից հետո Մառը նշանակվում է հայագիտության ամբիոնի դոցենտ, ինչը նպաստում է նրա հայագիտական գործունեության ծավալմանը: Իր առաջին դասախոսության մեջ, որը վերաբերում էր հայ գրականության ուսումնասիրության հարցերին, Մառը պարզաբանում էր, որ մինչ այժմ Հայաստանի պատմությունն ու հայ գրականությունը հարկ եղած չափով չեն ուսումնասիրված: Արևմտաեվրոպական գիտնականները հայ աղբյուրներին դիմում են միայն այն ժամանակ, երբ հարկ է լինում լրացուցիչ տեղեկություններ ստանալ Բյուզանդիայի, Իրանի, արաբների, սելջուկների, խաչակիրների և մոնղոլների վերաբերյալ: Նրանք հաճախ զանց են առնում այդ աղբյուրների նշանակությունը հենց իր՝ Հայաստանի պատմության համար: Հերքելով և մերժելով եվրոպական գիտնականների ուսումնասիրման այդ մեթոդը՝ Մառը պահանջում էր, որ հայ գրականությունն ուսումնասիրվի ամենից առաջ Հայաստանի անցյալի պատմության պարզաբանման համար: Այդ նպատակով նա մանրազնի

ուսումնասիրության է ենթարկում Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու, Եզնիկի և Մխիթար Գոշի աշխատությունները¹:

Ուսումնասիրելով և հետազոտելով հայոց պատմությունն ու մշակույթը, լեզուն ու գրականությունը, Մառը զմայլված էր հայոց հանճարի դրսևորումներով, և ինքն էլ իր հերթին իր ծանրակշիռաշխատություններով հիացրեց գիտական աշխարհը՝ հրամցնելով նրան հայ հանճարի ստեղծած ինքնատիպ մշակույթի անգնահատելի արժեքները: Այսօր Ն. Մառի հայագիտական ուսումնասիրությունները դասական արժեք ունեն, և առանց այդ աշխատությունների ուսումնասիրության թերի են համարվում գիտական նոր հետազոտությունները: Ն. Մառը մոտ 14 տարի պեղումներ է կատարել Անիում և միջնադարյան հայ մշակույթի գազաթնակետ այս հրաշալի քաղաքը, թեկուզ և ավերված, Մառի պեղումների շնորհիվ վեր է հառնում իր ողջ շքեղությամբ ու հարստությամբ, իր ժամանակների համար ճարտարապետական և ճարտարագիտական աննախադեպ իմաստուն լուծումներով: Նիկողայոս Մառը թեև շոտլանդացի հոր և վրացուհի մոր զավակ էր, սակայն իր գիտական գործունեությամբ այնքան էր կապվել հայ ժողովրդի հետ, որ անգամ ժամանակակիցներից շատերը (և մեր օրերում էլ) վստահ են եղել, որ նա գտարյուն հայ է, այն էլ՝ հայ մեծատառով: Տվյալ դեպքում ազգությունը ոչ մի նշանակություն չունի: Նիկողայոս Մառը հայ ժողովրդի հոգեզավակն է²:

1892թ. Մառը երկրորդ անգամ է գործուղվում Հայաստան: Այս անգամ նրան հետաքրքրում են ոչ միայն հին հայկական ձեռագրերը, այլ նաև հնագիտական հուշարձաններն ու, առաջնահերթ, միջնադարյան մայրաքաղաք Անին: Հենց այդ ժամանկ էլ նա ձեռնարկում է Հայաստանի միջնադարյան մայրաքաղաքի պեղման աշխատանքները, որն ընդմիջումներով տևում է ավելի քան 25 տարի: Մառն Անիի պեղումների ժամանակ երևան հանեց Բագրատունյաց Գագիկ Առաջին թագավորի (990-1020) ամբողջական արձանը, որը եզակի ցուցադրանմուշ էր հին և միջնադարյան հայկական արձանների մեջ, ինչպես նաև Գագիկաշեն եկեղեցին Զվարթնոցի հատակագծի ձևով և հաստատեց կլոր եկեղեցու գոյությունը հայ ճարտարապետության մեջ³:

¹ Ղարիբյան Ա., Նիկողայոս Յակովլևիչ Մառ, Ե., ԳԱԱ հրատ., 1965, էջ 8-9:

² Մուրադյան Պ., Ակադեմիկոս Նիկողայոս Մառ: Ծննդյան 140 և մահվան 70-ամյակների տարեկից ժողովածու, Ե., Զանգակ, 2005, էջ 18-19 :

³ Миханкова В. А., Николай Яковлевич Марр: Очерки его жизни и научной деятельности, Л., АН СССР, 1949, стр. 45

Մառի կատարած պեղումների արդյունքները ամփոփվել են մի քանի հրատարակություններում: Մառն իր օգնականների՝ Հովսեփ Օրբելու, Թորոս Թորամանյանի և ուրիշների հետ միասին Անիի պեղումներով հսկայական աշխատանք կատարեց. հարստացրեց հայագիտությունը հարևան մնայուն գործերով և արժանացավ խոր ակնածանքի երախտագիտությանը:

Մառը մեծ դեր է ունեցել նաև հայկական գրավոր հուշարձանների, հայ հին գրական լեզվի՝ գրաբարի ուսումնասիրության բնագավառում: Նա անխոնջ կերպով հավաքում և հետազոտում էր այն ամենն, ինչ վերաբերում էր Հայաստանի անցյալի պատմությանն ու հայ ժողովրդի մշակույթին: 1890-1900 թվականների ընթացքում Մառի գրած բանասիրական աշխատանքները վերաբերվում էին անցյալ դարի հայագիտության վիճահարույց հարցերին: Մառը, զբաղվելով այդ հարգերով, հիմնավորեց իր տեսակետները: Անցյալ դարավերջին հայագիտության ամենահուզող հարցը Մովսես Խորենացուն առնչվող առեղծվածի լուծումն էր: Եվրոպական արևելագետները (Գուտշմիդա, Կարիեր և ուրիշներ) և նրանց դպրոցին հետևող հայագետները տարբեր փաստեր էին որոնում Խորենացուն նսեմացնելու նպատակով: Մառը չէր կարող հեռու մնալ հայագիտության այդչափ կարևոր ու նշանակալից հարցերից, ուստի հայագիտական իր գործունեությունը սկսում է հենց Մ. Խորենացուց: Նա վերջնականապես հերքում է Կարիերի այն կարծիքը, թե իբր Խորենացին «Հայոց պատմությունը» գրելիս իր ձեռքի տակ չի ունեցել Մար Աբասի պատմությունը, այլ ինքն է Մար Աբասը և պատմությունն էլ ինքն է հորինել:

Մառը կարողացավ ապացուցել, որ Խորենացին արդեն իսկ ունեցել է մարաբասյան աղբյուր, որը պահպանված է նաև Սեբեոսի դպրության մեջ: Հետագայում ինքը՝ Կարիերը, ևս համաձայնեց այդ մտքին⁴:

Մառը, հայ հին պատմիչների գործերում եղած թերությունները բացահայտելով հանդերձ, շատ բարձր էր գնահատում նրանց թողած ժառանգությունը՝ ոչ միայն Հայաստանի, այլև Կովկասի ու Մերձավոր Արևելքի պատմության ուսումնասիրության բնագավառում:

Նիկողայոս Մառը ուրարտական սեպագրերի առաջին ուսումնասիրողներից էր: Գիտության այդ բնագավառին նա նվիրել է զգալի ջանքեր և ժամանակ: Հայտնի են Ն. Մառի թվով 9 հետազոտություններ՝ նվիրված ուրարտական արձանագրությունների վերծանությանն ու

⁴ Առաքելյան Բ., Մառը և հայագիտության հարցերը, Ե., ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., 1968, էջ 38-39:

մեկնաբանությանը: Նրա ուրարտագիտական աշխատությունները շահեկան շատ կողմեր ունեն, սակայն նրանց մեջ, կարծում ենք, առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում Մարդության տարեգրության, ինչպես նաև ուրարտական վիմագիր այլ արձանագրությունների, տեղանունների և ցեղանունների ուսումնասիրությունը, նրանց համադրությունը հետագա շրջանի անտիկ և վաղ հայկական գուգահեռների հետ: Գիտնականի առաջարկած ուրարտաբյուզանդական և ուրարտա-հայկական տեղանունների ընդհանրությունները մի-մի հենկետ են դարձել ուրարտական տոպոնիմիկայի հետագա զարգացման ճանապարհին, նպաստել մի ամբողջ շարք այլ ցեղերի պատկանող տարածքների տեղորոշմանը:

Ն. Մառի ուրարտագիտական աշխատություններից մեզ բաժանում է պատկառելի ժամանակահատված, որի ընթացքում հսկայական նոր նյութ է կուտակվել, և չնայած դրան, նույնիսկ բավական սուղ նյութի հիման վրա նրա արած որոշ եզրահանգումներն այսօր էլ պահպանել են իրենց արժեքն ու մեծագույն դերը հայագիտության բնագավառում:

Ավելի քան մեկ հարյուրամյակ է անցել ուրարտական սեպագիր արձանագրությունների առաջին վերծանություններից ու հրատարակություններից: Համարյա նույնքան էլ հին է Ուրարտուի տոպոնիմիկայի ուսումնասիրությունը, որի բնագավառում գիտությունը զգալի առաջընթաց է ապրել: Այդ առաջընթացի ճանապարհին, ինչպես տեսնում ենք, իր ուրույն տեղն ունի նաև ակադեմիկոս Մառը⁵:

Հայ ժողովրդի նյութական ու հոգևոր մշակույթի շատ ուրիշ բնագավառների հետ Ն. Մառը լուրջ ուսումնասիրության առարկա է դարձրել նաև հայոց բազմադարյան բանահյուսության հարցերը: Ակադեմիկոսն առաջիններից մեկն էր, որ գրել և ծագումնաբանորեն ու պատմականորեն հիմնավորել է հայերի՝ իրենց հեռավոր նախնիներից ստացած բանահյուսական ժառանգության կարևոր խնդիրը:

Մառին են պատկանում հայկական ավանդությունների մի զգալի մասի՝ Հայաստանի նյութական մշակույթի հետ ունեցած սերտ կապի և այդ ավանդությունների պահպանման ու հարստացման գործում հիշյալ հուշարձանների նշանակալից դերի բացահայտման միտքը:

Հակառակ որոշ բանագետների, որոնք հայ և ուրիշ ժողովուրդների բանարվեստների միջև եղած կապերն ու փոխհարաբերությունները մեկնաբանելիս միտվել են դեպի փոխառության կամ ազդեցության

⁵ Կարինյան Ա., Մառը և հայ մատենագրությունը, Ե., Պետհրատ, 1984, էջ 99-100:

գործոնների վերհանումը, Մառն այդ երևույթի արմատները իրավացիորեն թաղված է տեսել գլխավորապես տեղական հողի մեջ: Իր ուսումնասիրություններում նա արծարծել է բանագիտական այլ հարցեր ևս՝ դիտելով դրանք Հայաստանի հարևան և հեռավոր ժողովուրդների լեզվի, պատմության, հավատալիքների ու բանահյուսության հետ ունեցած կապերի ու շփման ոլորտում, ամեն անգամ այդ հարցերին տալով ինքնուրույն և ուշագրավ բացատրություններ:

Ինչպես հայագիտության մյուս հարցերի լուսաբանման ժամանակ, այպես էլ տվյալ դեպքում, Մառին առաջնորդել է ու ստեղծագործական դրդումներ տվել այն ինքնաբերիչ ու անկաշառ սերը, որը տածել է նա հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրի, նրա հին ու հզոր մշակույթի նկատմամբ⁶:

Հայ վիմագրության ուսումնասիրության բնագավառում ակադեմիկոս Մառի վաստակի մասին փաստում է այն հանգամանքը, որ Մառը հեղաշրջում մտցրեց հայ վիմագրության ուսումնասիրության ոլորտում՝ այն դնելով եվրոպական գիտության հիմքերի վրա: Մինչև Մառը, սկսած 1825 թվականից, մոտ 1500 արձանագրություններ են հրատարակվել, բայց բոլորն էլ թերի՝ լեզվական, ուղղագրական և այլ կարգի շտկումներով, ներքին կյանքին վերաբերող տերմինների աղավաղումներով, կամ բացթողումներով, որով և նրանք կորցրել են իրենց արժեքի խոշոր մասը լեզվաբանության, բարբառագիտության և մշակույթի այլ բնագավառների համար: Ն. Մառը ստեղծեց նոր մեթոդ և հիմք դրեց արձանագրագիտական նոր դպրոցի, որի ներկայացուցիչները իրենից հետո եղան Հ. Օրբելին, Աշխ. Քալանթարը և ուրիշներ:

Մեծ է նաև Ն. Յա. Մառի կատարած ակնառու դերը հայ-վրացական բանասիրության բնագավառում: Արևելագետների հետաքրքրությունը հայ-վրացական բանասիրության նկատմամբ պայմանավորված էր մի շարք հուշարձանների հայերեն և վրացերեն խմբագրությունների համադիր ուսումնասիրության անհրաժեշտությամբ, այդ ժողովուրդների մշակութային փոխհարաբերության պարզաբանման լայն արևելագիտական նշանակությամբ: Մառի գործունեությամբ հայ-վրացական բանասիրությունը դուրս է գալիս միայն պատմական սկզբնաղբյուրների՝ ուսումնասիրությունից և ներառում գիտության այլ բնագավառներ՝ լեզվաբանություն, մատենագրություն, ճարտարապետություն, վիմագրություն, ազգագրություն: Մառն առաջին անգամ հայտնաբերեց և

⁶ Նույն տեղում, էջ 105-106:

հրատարակեց պատմագեղարվեստական հուշարձաններ, որոնք առաջնակարգ նշանակություն ունեին ինչպես հայ, այնպես էլ վրաց մշակույթի պատմության համար: Բոլոր հրատարակությունները կատարվում էին գիտական կայուն սկզբունքներով՝ բնագրի վերականգնում, զուգադիր ռուսերեն թարգմանություն, տեքստաբանական, պատմաբանասիրական քննություն, որ կատարվում էր ինչպես գրավոր լրացուցիչ աղբյուրների, այնպես էլ վիմագրության, ազգագրության, լեզվի ու բանահյուսության տվյալների համադրմամբ⁷:

Նշանավոր գիտնականը առաջինը քննեց հայ քաղկեդոնականների պատմությունը, նրանց ստեղծագործությունները, այդ հոդի վրա առաջացած հայ-վրաց-բյուզանդական պատմա-մշակութային փոխհարաբերությունները: Նրան է պատկանում «արքաունների» առեղծվածի լուծումը: Մառյան հայ-վրացական բանասիրությունը դարձավ կովկասագիտության վճռական օղակը:

Ազաթանգեղոսի «Հայոց պատմության» բանահյուսական սկզբնաղբյուրների հարցում էլ Մառն ունի իր անգնահատելի դերը:

Երկար տարիներ ուսումնասիրելով Ազաթանգեղոսի «Պատմությունը», նա հանգել է այն եզրակացության, որ այնտեղ օգտագործված են 4 հիմնական վիպական գրույցներ.

ա) Արտավան Արշակունու և Արտաշիր Մասանյանի պատմական պայքարի բանահյուսական անդրադարձումը հայ-իրանական վիպաշխարհում,

բ) Տրդատյան վիպական ցիկլը, որի շուրջ են հավաքված Տրդատների և Արտաշեսների վերաբերող գանազան գրույցներ:

գ) Տրդատ և Հռիփսիմե բանահյուսական սիրավեպը, որ բովանդակելով «հավատարիմ կնոջ» կամ «անբիծ» կույսի վիպական մոտիվը, իր հերթին գրական և բանահյուսական վերամշակության է ենթարկված նաև հարևան ժողովուրդների մոտ,

դ) Տրդատի և Գրիգորի վիպական գրույցը՝ «Լուսավորչի վեպը», որը բովանդակելով «Բարի և չար» կամ «լուսավոր և խավարային» հերոսների վիպական առասպելական պայքարը, տարբեր ձևերով ու երանգներով տարածված է հին ժողովուրդների (հայ, հույն, պարսիկ, մոնղոլ, ռուս, սերբ և այլն) բանահյուսության մեջ⁸:

⁷ Миханкова В.А., Николай Яковлевич Марр: Очерки его жизни и научной деятельности, Л., АН ССР, 1949, էջ 64

⁸ Է. Պիվազյան, Լրատու, էջ 331:

Ն. Մառն իր գիտահետազոտական ողջ գուրծունեության ընթացքում միշտ էլ բարձր է դասել հայ ժողովրդի ստեղծած դարավոր մշակույթը և ցավ է ապրել նրա համար, որ հնադարյան հայ ժողովուրդը, թեև ստեղծել է բարձր մշակույթ, սքանչելի արվեստ, գրականություն, սակայն ինքը անցյալում երբեք ապահով կյանք չի ունեցել, ընդհակառակը, միշտ էլ հարստահարվել, հալածվել ու հեծել է տիրողների լծի տակ և բռնի կերպով դուրս է բշվել իր հայրենի երկրից:

1923թ. Փարիզի հայ ուսանողության համար իր կարդացած հայերեն դասախոսության մեջ հայկական մշակույթի մասին խոսելիս ասում է. «Եվրոպայի վայրենացման դարերին հայ ազգը իրիւնարենից թարգմանություններով՝ անփոխարինելի ծառայություն է մատուցել եվրոպական համամարդկային քաղաքակրթությանը՝ ոչ միայն պահելով դասական գրականության հիշատակարանները, այլև հունագիտության ամենաեռանդուն ախոյան հանդիսանալով և նպաստելով այդ լեզվի ուսումնասիրությանը, Արևելքում և մինչև անգամ Հունաստանում...»⁹:

Հայոց դարավոր շինարարությունն ու հայկական մշակույթը Մառը միաժամանակ լեզվի շինարարություն էր համարում ոչ միայն հայերի, այլև բոլոր այն ժողովուրդների համար, որոնք հայ ժողովրդի հետ մտերիմ շինարար հարաբերություններ են ունեցել: Նիկողայոս Մառը տեղյակ է եղել հայ իրականության մեջ կատարվող յուրաքանչյուր կարևոր նշանակություն ունեցող դեպքին, սերտորեն կապված է եղել գրեթե բոլոր հայ հասարակական, գրական, գիտական գործիչների հետ: Այդ են ապացուցում այն բազմաթիվ նամակները, որոնք ժամանակին ուղղված են եղել Մառին: Այսպես, այդ նամակների և Մառին նվիրած բազմաթիվ գիտական աշխատությունների հեղինակների նվեր-գրքերը գտնում ենք նաև Պետերբուրգի Արևելյան ձեռագրերի ինստիտուտի Մառի ֆոնդում:

Մառի հետ սերտ կապեր են ունեցել և նամակագրություն են պահպանել հայազետներ՝ Մանուկ Աբեղյանը, Մահակ Ամատունին, Լեոն, Երվանդ Շահազիզը, Հրաչյա Աճառյանը, Ղևոնդ Ալիշանը, Գրիգոր Խալաթյանը, Նիկողայոս Ադոնցը, բանաստեղծներ՝ Հովհաննես Թումանյանը, Վահան Տերյանը, Ավետիք Իսահակյանը, Հովհաննես Հովհաննիսյանը, մանկավարժ Մեդրակ Մանդինյանը, ճարտարապետ Թորոս Թորոմանյանը և շատ ուրիշներ¹⁰:

⁹ Առաքելյան Բ. , Մառը և հայագիտության հարցերը , Ե., ՀՍՄՀ ԳԱ հրատ., 1968, էջ 86-87

¹⁰ Նույն տեղում , էջ 95:

Տարիներ շարունակ Մառն իրեն նվիրել է հայ մշակույթի փառավոր անցյալի կոթողները երևան հանելու, հայերի կերտածն աշխարհին ներկայացնելու գործին:

Մառը կարողացել է ցույց տալ ողջ աշխարհին, որ հայկական մշակույթը համապարփակ է՝ մեկը մյուսով պայմանավորված, մեկը մյուսին լրացնող. բանաստեղծության կողքին ճարտարապետությունը, ճարտարապետության կողքին երաժշտությունը, երաժշտության կողքին հավատը, եկեղեցին, և ամենուրեք ձգտումը դեպի անսահմանն ու անընդգրկելին: Եվ, մանավանդ, դա առանձնահատուկ կերպով է դրսևորվում ճարտարապետության մեջ, իսկ ճարտարապետությունը միշտ էլ Հայաստանում յուրատեսակ սիրո ու գուրգուրանքի է արժանացել: Հայկական ճարտարապետական միտքը միջնադարյան Անիում, մանավանդ եկեղեցական շինարարության մեջ հասավ գեղարվեստական ճարտարապետական բարձր մակարդակի: Մի քանի ոճեր և հոսանքներ էին առկա միայն եկեղեցական ճարտարապետության մեջ՝ ավանդական, ժամանակակից ոճով տոգորված, ճոխքաղկեղոյան (ուղղափառ) և միտումնավոր զուսպ և անշուք՝ քարե խստաճաշակ քանդակներով: Անիում ոչ միայն զուտ քրիստոնեական եկեղեցիներն էին կրում հայկական ազգային ինքնատիպության, հատկապես հայկական և տեղի՝ Շիրակի շրջանին բնորոշ ոճական դրոշմը, այլև մուսուլմանական աղոթատներն էին կրում հայկական ազգային ճարտարապետության դրոշմը¹¹:

Մառին հիացրել է եկեղեցիների բազմությունը, և առավել ևս զարմացրել է, որ դրանցից ոչ մեկը նման չէ մյուսին. ամեն մեկն ունի իր յուրահատուկ դիմագիծը, ամենուրեք զարմանահրաշ ինքնատիպությունն է իշխում՝ անգամ նախագծման իմաստավորման մեջ: Եվ ի՞նչ կարելի է ասել պերճաշուք կամ միտումնավոր զուսպ ու խստաուժ եկեղեցիների մասին. ստեղծագործական ինչպիսի՞ երևակայություն: Մառը կարծում էր, որ այս բոլորը զուտ հայկական են, անգամ պայտանման կամարը, որը սխալմամբ արաբական են համարում: Երբե՛ք. այդ կամարները Հայաստանում տարածված էին արաբների նվաճումներից դեռ շատ առաջ:

Խոսելով 6-8-րդ դարերի նյութական և հոգևոր բանաստեղծական մշակույթի մասին՝ Մառը մշտապես շեշտել է հայ ժողովրդի ամենավեհ և ամենավերացարկված ստեղծագործության՝ հայ կրոնի մասին, որը, իրավամբ, համարվում է հայ ժողովրդի սեփական, անձնական արարման արդյունք. սա մի գիտություն է՝ մշակված ամենանուրբ եղանակներով, որ

¹¹ ՂարիբյանԱ., ՆիկողայոսՅակովլևիչՄառ, Ե., ԳԱԱհրատ., 1965թ., էջ 77

հույժ անհրաժեշտ էր ինչպես այդ վեհաշուք հոգևոր շինության կառուցման, այնպես էլ հազարավոր հնարավոր արտաքին և ներքին ոտնձգություններից պաշտպանելու համար: Փիլիսոփայական ինչպիսի խորություն՝ Աստծո բարեգթությանն արժանանալու համար, ինչպիսի ցնցող սխրանք:

Ն. Մառը ափսոսանքով է շեշտում, որ հայ ժողովրդի լեզուն, մշակույթը, պատմությունն ու գրականությունը դեռ բավականաչափ չեն ուսումնասիրվել և չեն հասկացվել նրա՝ ակնհայտ քաղաքակրթության ստեղծողի նկրտումները:

Եվ, ամենայնիվ, Մառը կարծում էր, որ հայ զարմանալի ազգի միայն լեզվական զանձերը կարող են բանալի դառնալ՝ բացելու մարդկային մշակույթի և քաղաքակրթական գաղտնիքները:

Ն. Յա. Մառի հայագիտական ժառանգությունն անմահ է:

Գրականություն

1. Առաքելյան Բ., Մառը և հայագիտության հարցերը, Երևան: ՀՍՄՀ ԳԱ հրատ., 1968, 305 էջ:
2. Կարինյան Ա., Մառը և հայ մատենագրությունը, Ե., Պետհրատ, 1984, 180 էջ:
3. Ղարիբյան Ա., Նիկողայոս Յակովլևիչ Մառ, Ե., ԳԱԱ, 1965, 111 էջ:
4. Մուրադյան Պ., Ակադեմիկոս Նիկողայոս Մառ: Ծննդյան 140 և մահվան 70-ամյակների տարելիցի ժողովածու, Ե., Զանգակ, 2005, 212 էջ:
5. Миханкова В. А., Николай Яковлевич Марр: Очерки его жизни и научной деятельности, Л., АН СССР, 1949, 553 стр.

Annotation

In the article shows that Nikolai Yakovlevich Marr was an outstanding scientist, one of the brightest stars in the constellation of Russian Orientalists of the end XIX and early XX centuries. Unfolding a very comprehensive research activities in the field of armenology, Marr raised to a new level Russian Caucasus Studies. Stressing the unity of ways of development of the Caucasian peoples and considered the Caucasus as a single cultural world, Marr was a champion of both solidarity and friendship between the peoples of the Caucasus. Marr was highly knowledgeable and versatile scholar, and not only a philologist, a linguist and philologist - but equally historian, archaeologist and historian of culture. He repeatedly pointed to the need for a multilateral comprehensive study of monuments of material and spiritual culture, which were the result of the creativity of the people living in a

particular historical, cultural and social environment, not in isolation, but in close contact with neighboring peoples.

Marr did a lot of archaeological work in Armenia, but the crown and the lightest page of his archaeological studies are perennial excavations (1892-1893, 1904-1916) in the famous Armenian capital Ani of Bagratids mound.

Marr, this outstanding scientist who has a wealth of knowledge and a lot of talent. amazing work ethic, not tired worked for 46 years and has left more than 500 scientific studies, among which there are many pearls with genuine brilliance, wealth of factual material, sometimes along with the errors and mistakes, valuable and worthwhile interpretation. All this together makes a significant scientific heritage.

Аннотация

В статье показывается, что Николай Яковлевич Марр был незаурядным ученым, одним из наиболее ярких звезд в созвездии русских востоковедов конца XIX и первой трети XX вв. Развернув весьма обширную научную деятельность в области арменоведения, Н. Я. Марр поднял на новую ступень русское кавказоведение. Подчеркнув единство путей развития кавказских народов и рассмотрев Кавказ как единый культурный мир, Н. Я. Марр одновременно был поборником солидарности и дружбы между кавказскими народами. Н. Я. Марр был высоко эрудированным и многогранным ученым — не только лингвистом и филологом, — но и в равной мере историком, археологом и историком культуры. Он неоднократно указывал на необходимость многостороннего комплексного изучения памятников материальной и духовной культуры, явившихся результатом творчества данного народа, проживавшего в определенной культурно-исторической и социальной среде, не в отрыве, а в тесном контакте с соседними народами.

Н. Я. Марр вел большую археологическую работу в Армении, но венцом и наиболее светлой страницей его археологических исследований являются многолетние раскопки (1892—1893, 1904—1916) в знаменитой столице армянских Багратидов городище Ани.

Н. Я. Марр, этот выдающийся ученый, обладающий огромным запасом знаний, большим талантом и удивительным трудолюбием, не устанно творил в течение 46 лет и оставил более 500 научных исследований, среди которых имеется немало жемчужин с подлинным блеском, огромный фактический материал, порой наряду с заблуждениями и ошибками, ценные и заслуживающие внимания толкования. Все это в совокупности составляет значительное научное нас